

**HANDLINGS-  
HANDLINGS-  
PLAN 2006  
PLAN 2006**

# *Handlingsplan 2006*

## *Rio Kulturkooperativ*

*Magnus von der Luft, Roger Nyqvist, Lillemor Olsson,  
Petra Rudd och Stig Swedberg*

© Rio Kulturkooperativ 2006

Foto på sidan 9 och 13 är publicerat med tillstånd av  
Världskulturmuseet, sidan 11 och 15 med tillstånd av  
Hunnebostrands bildarkiv

Omslagsbild Björn Schagerström

Redigering och layout: Optimal Press

ISBN 91-85249-03-3

Rio Kulturkooperativ

Skoghem 3296

450 52 DINGLE

[www.riokultur.se](http://www.riokultur.se)

[rio@riokultur.se](mailto:rio@riokultur.se)

# *Innehållsförteckning*

*4. Inledning*

*5. Målangivelser*

*7. Kulturarvet och samhällsplaneringen*

*8. Människor och möten – forskningsplan*

*Forntida glesbygd*

*Med perspektiv på förhistorien*

*Makt och maktlöshet*

*Communication breakdown*

*Centralt och periferi*

*Historiska utmarker – förhistoriska inmarker*

*Den förflutna framtiden*

*Frågeställningar till fältarkeologiska undersökningar*

*Metod*

*18. Jämställdhetsplan*

*18. Organisation för Rio Kulturkooperativ*

*20. Litteraturlista*

*”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.”*

*Ur Lag (1988:950) om kulturminnen m. m. 1 kap. 1 §*

## **Inledning**

Aktuell handlingsplan för Rio Kulturkooperativ syftar till att redovisa vår roll i samhällsprocessen. Den innehåller en första sammanfattande del som övergripande förklarar vår roll och våra intressen. Sedan följer en fördjupningsdel om vår syn på kulturmiljön, dess koppling till samhällsplaneringen och hur kunskapsutvecklingen inom kulturmiljön bör se ut. Den innehåller dessutom en metodbeskrivning av hur vi strävar efter att arbeta med dokumentationer. Slutligen finns en kort beskrivning av vår organisation samt kvalitets-säkringssystem och jämställdhetsplan.

## **Rio Kulturkooperativ**

Kooperativets medlemmar har som mål med sin verksamhet att genom kulturen utveckla och befrämja positiva samhällsvärden som demokrati och jämställdhet. Detta sker genom att skapa ny kunskap, tillgängliggöra denna och befintlig kunskap. Vilket även innefattar verksamheterna förlag och film. Rio arbetar integrerat med natur och kulturfrågor för att skapa ett så grundläggande och sektorsövergripande beslutsunderlag som möjligt. Ett syfte med detta är att i ett tidigt skede i planeringsprocessen diskutera frågor om brukande, vård och utveckling. Genom denna process skapas relationer mellan olika aktörer i samhället och därmed rum och tid för samtal.

# Målangivelser

De övergripande målen för verksamheten bygger i mycket på de av riksdagen antagna målen för kultur- och naturvårdspolitiken. Där betonas också just hur integrerade natur- och kulturfrågorna är i samhället i stort. Speciellt dess roll för regional utveckling, hälsa, turism och höjd livskvalitet framhålls. Utifrån detta och vår egen erfarenhet har vi utvecklat våra mål för verksamheten. Dessa sammanfattas nedan och resulterar i slutprodukter som kan delas in i:

Kunskapsunderlag är ofta vidare i sina resultat än de projekt som initierat dem. Detta är själva poängen med dem. De skall utgöra ett brett perspektiv, på det aktuella projektet, den aktuella frågeställningen, men även inför framtiden. Kunskapsunderlagen skall fördjupa och bredda vår förståelse för mångfalden av perspektiv.

Beslutsunderlag handlar till stor del om att i diskussion med beställaren ta fram en produkt vilken uppfyller de syften som beställaren har på projektet. Det är viktigt att resultatet även blir tillgängligt för en intresserad allmänhet. Produkten av arbetet kan då utgöra en del av den demokratiska arbetsprocessen. Därför arbetar vi med alla steg i beslutsprocessen från förstudier och miljökonsekvensbeskrivning (MKB) till arkeologiska slutundersökningar och kulturhistoriska dokumentationer.

## Övergripande mål:

- Hållbart samhälle
- Kunskapsproduktion/underlag
- Förmedla historier – om det förflutnas mångfald för framtiden
- Ge perspektiv på oss själva
- Skapa en rikare värld
- Beslutsunderlag
- Historisk kunskap som stabil grund för förändring
- För en demokratisk samhällsförändring
- För att kunna välja framtid

För att uppnå de övergripande målen bör dessa konkretiseras i delmål och arbetsmetoder.

Den historiska kunskapen handlar om människors agerande i givna situationer. Det är genom att studera och försöka förstå detta agerande som vi kan skapa en bättre framtid. Grundläggande för arbetet är alltså att fokusera på sociala agenter - individnivå samt sociala processer - gruppnivå. Hur har människor löst problem tidigare? Vad innebar införandet av ny teknik i ett stenålderssamhälle? Om det skapade samma oro och mänskliga lidande som de senaste decenniernas teknikomvandlingar borde vi kunna lära oss något om hur vi kan hantera konsekvenserna av dessa omvandlingar, av vår förhistoria.

En sak är uppenbar både idag och då. Samhällsomvandlingar skapar ofta storskaliga landskapsomvandlingar. Några enkla exempel är jordbrukssamhällets införande och dess efterföljare industrisamhället. Ett uttrycksätt som skapats under jordbrukseran är utmark och inmark. Vi kan nog förutsätta att orden är specifika för bondens sätt att betrakta världen. De är dock användbara som strukturerande begrepp även för andra kulturformer. Exempel på detta kan under stenåldern vara det nära boplatsoområdet kontra jaktexpeditionen i inlandet. I ett industrisamhälle skulle motsvarigheten kanske vara lägenheten i staden och fritidshuset på landet. Båda aspekterna av livet behöver studeras och förstås.

Om vi skall kunna förstå en annan, människa, kultur eller företeelse måste vi också se oss själva i ett perspektiv. Det innebär ett medvetet tillämpande av tolkningsmodeller som ifrågasätter etnocentrism. Det vi vill lyfta fram är ett genderperspektiv som kan ifrågasätta människors samhällsroller, såväl ur ett könsperspektiv som ett kulturperspektiv. Vid tolkningar bör en reflexiv bearbetning tillämpas, *Latour 1998 och Moore 1999*. Båda dessa perspektiv kan sägas vara till hjälp för att positionera historieberättaren. Genom att historien får en tydlig berättare, eller avsändare, får läsaren, eller beställaren, det lättare att förhålla sig till historien och bedöma dess värde.



*Samtal – arkeolog, biolog och beställare. Foto: Stig Swedberg.*

*”Kulturarvsbegreppet har definierats som de traditioner och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Det är både materiellt och immateriellt. Dess innehåll är öppet och dynamiskt och påverkas ständigt av tidsmässigt och socialt skiftande värderingar. Det inbegriper sådant som enskilda kulturminnen, kulturmiljöer, konstnärliga verk, myter och bruk – faktorer som vittnar om människans villkor i olika tider och civilisationer.”*

*Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.  
Regeringens proposition 1998/99: 114*

## **Konkreta målangivelser**

### *Samarbete*

- Nära samarbete med beställare och myndigheter.
- Samarbete med ideella föreningar, skolor, studieförbund och universitet.
- Breda kontakter med allmänheten

### *Redovisning*

- Tydliga rapporter med goda redovisningar av dokumentationsresultat.
- Tydliga redovisningar av hur dessa kan tolkas i förhållande till gällande lagstiftning.
- Tydliga förslag på hur resultaten kan användas vidare, i projektet, i planering, i forskning.

### *Arbetsmetoder*

Grunden utgörs av väl beprövade arbetsmetoder som syftar till att skapa ett vetenskapligt underlag för beslut och forskning.

Ett målmedvetet arbete med att utveckla dokumentationsmetoder. För närvarande pågår ett arbete med att utveckla dokumentationstekniken för stenindustriella lämningar.

Ett system för kvalitetssäkring finns, vilket är under utvärdering och utveckling. Kompetensutveckling är en del i kvalitetssäkringssystemet och ett grundläggande mål är att medlemmarna skall delta i minst en kurs eller konferens under verksamhetsåret.

### *Fördjupningar*

Årets arbete skall användas som en del i en tematisk bearbetning.

### *Mål 2006*

- Kontakter skall tas med beställare och myndigheter för information om vår verksamhet.
- Ideella föreningar skall kontaktas i samband med projekt och projektideer.
- Samarbete skall sökas med studieförbund och skolor.

- Befintligt samarbete med museum, universitet och högskolor skall fördjupas.
- Allmänheten skall ges möjlighet att ta del av vår verksamhet genom offentliga arrangemang.
- Arbetet med att utveckla dokumentationstekniken för stenindustriella lämningar skall resultera i en projektplan.
- Utvärderingen av vårt kvalitetssäkringssystem skall vara klart under verksamhetsåret.

## Kulturarvet och samhällsplaneringen

Rio Kulturkooperativs arbete med natur och kulturmiljöfrågor grundar sig i medlemmarnas syn på dessa frågor betydelse för samhällsplaneringen. Vi arbetar för att öka kunskapen om dessa frågor samt förmedla kunskapen till både den breda allmänheten och våra beställare.

Detta arbete stöds i kulturminneslagen (KML) samt i regeringens skrivelser "En samlad naturvårdspolitik" och "En svensk strategi för en hållbar utveckling". Strategin är en del av Sveriges internationella åtagande men också en framåtsyftande handling om arbetet med en hållbar utveckling i Sverige. I den går det bland annat att läsa: Fysisk planering skapar förutsättningar för en målinriktad lokal miljöpolitik och möjliggör en framåtsyftande natur och kulturvård som omfattar både stad och landsbygd. Strategin omfattar alla dimensioner av hållbar utveckling; miljömässiga, sociala- inklusive kulturella och ekonomiska.

I regeringens skrivelse En samlad naturvårdspolitik, 2001/02:173, betonas integrationen av natur och kulturmiljö i den fysiska planeringens alla dimensioner. Sammantaget ska detta också ge förutsättningar för friluftsliv och naturupplevelser i ett landskap där natur och kulturmiljövård går hand i hand. Det är i denna helhetssyn som naturvärden ska ta sin utgångspunkt, anser regeringen.

"Framförallt har kulturhistoriska och estetiska värden betydelse för människors välbefinnande och deras identitet och sammanhang i tillvaron", *Skrivelse 2003/04*. Målen för naturvårdspolitiken har konkretiserats genom de nationella och regionala miljömålen. Målen innebär en strävan efter ett hållbart samhälle genom ett försvarat och bevarat kulturarv, genom goda och stimulerande miljöer med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft. De beskriver kvaliteten och tillståndet för Sveriges natur- och kulturresurser vilka är hållbara på lång sikt. Dessutom preciserar regeringen i *En svensk strategi för hållbar utveckling, 2003/04:129*, att en varsam förvaltning och ett framsynt tillvarata-

gande och brukande av kulturarvet är en nödvändig utgångspunkt.

Människan har alltid påverkat sin omgivning, en påverkan som avsatt spår i landskapet. Dessa spår är mångfacetterade och varierande och innefattar allt från förhistoriska gravar till 1900-talets stenindustri. Idag når vi kanske dessa platser genom rekreation. De kan ligga intill en fin utsiktsplats eller en rastplats intill en stor väg. Vid dessa möten mellan kulturlämning och människan kan nya frågor ställas och ett nytt perspektiv bli klarare. Lämningen konkretiserar människors historiska agerande och ökar förståelsen för så väl handlingarna som aktörerna. Det är viktigt att ge båda mötesparterna lika stort utrymme. Huvudsaken är inte att uppleva den kulturhistoriska lämningen så som den tolkas av arkeologer, utan att ge vår och dess tid en kontaktpunkt. Mötet kan också vara ett resultat av ett aktivt uppsökande av ett sammanhang och en greppbar länk till vår historia. En upplevelse behöver inte uppstå ur mötet med våra stora monumentala fornlämningar som hållristningar, rösen eller runstenar. Det kan vara en mer oansenlig länk till vår historia som en dialekt eller ett ortnamn vilket kan ge en djupare förståelse för den berörda platsen och människorna som levt där. Just dialekter, ortsnamn och muntliga traditioner är viktiga att uppmärksamma då de på grund av sin art är svåra att skydda genom lagstiftning.

Genom att tillgodose kultur- och naturvärden i samhällsplaneringen kan man integrera dem på ett naturligt sätt vid exploateringen av vår närmiljö. De olika värdena kan då få rollen att förhöja upplevelsen vid nyanlagda anläggningar och återkoppling till platsens historia genom tydliggörandet av exempelvis en kontinuitet.

Inför en exploatering bör en tydlig och grundlig MKB eller förstudie genomföras. Varje område bör prövas utifrån sina förutsättningar. På så sätt kan vi på ett tydligt stadium synliggöra konsekvenserna för kultur- och naturmiljön. Därigenom kan resultatet användas som en resurs för den fortsatta planeringen.



Samhällsplanerat kulturminne. Foto: Stig Swedberg.

*”Om man rispar på den mörka sidan upphör en spegel att vara spegel och förvandlas till ett fönsterglas. Och speglarna finns för att man ska kunna se på den här sidan, medan fönsterglasen finns för att man ska kunna se vad som finns på den andra sidan. Spegelarna är gjorda för att rispa på. Fönsterglasen är gjorda för att slås sönder... och ta sig över till den andra sidan...”*

*Marcos 2004*

## Människor och möten

### Forntida glesbygd

*Om befolkningstäthet och boplatzbegreppet*

Det dröjde inte lång tid efter det att isen slutgiltigt lämnat våra trakter, förrän människor tog det jungfruliga landskapet i anspråk. I början var dessa grupper relativt få och förmodligen inte särskilt stora, sett till antalet individer. Successivt kom dock dessa grupper att bli allt fler och större. I och med en ökad befolkning ökade rimligtvis även interaktionen mellan grupperna. Hur befolkningens mängd har förändrats över tid får därför betydelse för hur människor har förhållit sig till landskapet och till varandra.

Många försök till uppskattningar av den forntida demografin har genomförts och det är i allmänhet en mycket glesbefolkad forntid som framträder i dessa studier, *Gräslund 1980, Andersson et al. 1988, 2004 & 2005*. Studierna kan bygga på olika källmaterial, till exempel antalet gravar eller boplatser från en viss tidsperiod, den förmodade näringstillgången inom ett specifikt geografiskt område eller jämförelse med antropologiskt dokumenterade samhällen. I vissa fall har flera av ovan nämnda metoder kombinerats för att åstadkomma en tillförlitligare bild av den förhistoriska demografin. Generellt kan man dock säga att det oftast finns en stor skillnad mellan det arkeologiska materialet/antropologiska jämförelserna kontra vad det forntida ekosystemet kunnat tillåta för befolkningsunderlag.

Man måste emellertid vid betraktandet av spridningsbilder för boplatser och gravar vara medveten om att de fornlämningar vi idag känner till endast utgör en liten del av alla de platser som varit nyttjade i förhistorisk tid. Dessutom finns förmodligen en snedfördelning i materialet mellan det som idag är en fullåkersbygd kontra skogsbygd. Även skillnader mellan olika regioner beroende på exploateringsgrad och länssty-

relsernas inställning till att bevilja större arkeologiska insatser spelar stor roll för resultaten.

Ytterligare en viktig diskussion i detta sammanhang är vad vi definierar som en boplat. I stora drag kan man hävda att de boplatser vi identifierar vid inventeringar och utredningar är de platser där man av någon anledning slagit försvarliga mängder flinta. Detta kan i sin tur bero på en mängd olika faktorer och orsaker. De kan naturligtvis representera ett intensivt och/eller långvarigt nyttjande av platsen, men förklaringen kan även vara en annan. Experimentell arkeologi har visat att en ackumulation av flintavslag kan ta mycket kort tid att generera. Detta medför att fyndmaterialet på de flintrikaste boplatserna vi känner till i Västsverige, i stort sett har producerats under en mycket kort tid, alternativt lågintensivt under en avsevärd tidsrymd.

Frågan är också i vilken utsträckning den genomsnittlige individen under stenåldern var upptagen med att slå flinta. Det förefaller rimligt att anta att man avsätter stora mängder flintavslag i samband med den grova tillhuggningen av insamlad flinta och att man där tillverkat ett antal råkärnor eller råa yxämnen för vidare bearbetning på annan plats. När man väl har en lämplig kärna tillhands krävs ingen större bearbetning för att ta fram en ny pilspets, skrapa, kniv eller vad det är man är i behov av. På dessa platser behöver inga större mängder flinta påträffas av oss arkeologer och det är till och med troligt att vi efter en förundersökning avskriver dem då fyndmaterialet är för litet. Stora mängder slagen flinta kan vara en god indikator för att hitta nya boplatser men får heller inte utgöra en riksklare för hur en boplat skall se ut.

På liknande sätt kan man fråga sig hur vår bild av brons- eller järnålderlämningar skall se ut för att vi skall göras uppmärksamma på dem. Är det kompletta långhus, eller kanske en intakt gjutningsverkstad eller smedja som skall till för att metallåldrarnas människor skall tydliggöras? Vilka andra typer av aktiviteter och rum går oss obemärkta förbi, men som var viktiga och en omisslig del i den förhistoriska människans vardagliga liv?

Det är av största vikt att ständigt problematisera boplatzbegreppet inom den fältarkeologiska verksamheten. Vi bär alla på bilder inom oss om vad en boplatz är men frågan är om denna bild stämmer överens med hur forntidens människor såg på den. Var i själva verket de flintrika "boplatser" vi undersöker endast en liten del i ett större landskapsrum, i vilket åtminstone på ett mentalt plan var indelat i flera mindre rum, alla med olika funktion och innebörd? Hur fångar vi upp dessa mindre tydliga men inte mindre viktigare platser, hur identifierar och karakteriserar vi dessa aktiviteter och hur undviker vi att endast undersöka de flintrika platserna? Utan att här försöka ge ett svar på dessa frågor, ser vi det som viktigt att alltid hålla dessa frågor och tankar aktuella och att ständigt problematisera vår syn på boplatser i förhållande till hur de upplevts och strukturerats under förhistorisk tid.

## Med perspektiv på förhistorien

### *Om sociala processer*

Föreställ dig varje människa som ett tomt skal som låter sig fyllas med innehåll. Ett meningsskapande innehåll bestående av den moral och etik som är rådande i ett givet samhälle och kultur. Lägg där till varje människas fria vilja och förmåga att påverka sin omgivning allt utifrån vad som är möjligt i just det samhället eller kulturen. Det du får är en inblick i hur dynamiska och föränderliga sociala processer är.

Studier av sociala processer i förhistorien lär oss något om människorna som levde då, om det som ligger bortom artefakterna, landskapet och boplatserna. Samtidigt hjälper studierna oss att fylla dessa saker med mening. Men framför allt lär de oss något om människor i allmänhet, nu, då eller senare.

Sociala processer innebär mer konkret hur människor interagerar i ett samhälle (och mellan samhällen). Meningen med studiet av sociala processer är att i förmedlingen av arkeologi ge allmänheten en mångfa-

cetterad bild av förhistorien och motverka de fördomar som finns om dessa människors levnadssätt och kulturer eftersom dessa tenderar att uppfattas som (allt för) linjära och empiriskt tillskansade. Dagens människor, du och jag, ses som den perfekta slutprodukten i ett linjärt förlopp som bara kan ha ett slut. Detta sätt att se på mänsklighetens levnadsbana innebär ett förringande av de som levt före oss. Det medför att allt som föregått oss själva endast är en sämre förlaga, en tidig prototyp. En prototyp med många barnsjukdomar. För att motverka detta nedvärderande sätt att se på den förhistoriska människan krävs en öppenhet, en vilja att förändra rådande strukturer även i vårt eget samhälle.

Arkeologi är en relativt ung vetenskap som har sin grund i 1800-talet, med dess världsbild, traditioner och värderingar. Dessa bygger i mångt och mycket på ett evolutionistiskt synsätt, inte bara vad gäller teknik, utan även vad gäller samhällets inre strukturer. Denna föråldrade bild av det mänskliga samhällets historia är något man inom arkeologin idag kämpar för att överbygga. Arkeologi måste bygga på en respekt och förståelse för människan så väl nu som då.

Förtjänsten med en sådan arkeologi gentemot många andra vetenskaper är att man kan belysa hur man kan fylla begreppet 'människa' med olika innehåll över tid och rum. Detta ger arkeologin en samhällsrelevans idag eftersom den ger människor ett bredare spektrum utifrån vilket de kan definiera sig själva. Det är i detta ljus viktigt att förstå att historiens människor inte var mer primitiva än dagens. En sådan syn på andra kulturer, förhistoriska som samtida, är ett uttryck för etnocentrism. Primitivism finns inte och har heller aldrig funnits.

Sociala processer och strukturer har sin grund i ett samhälles ideal och normer. Det finns ingen "naturlig" begränsning för hur ett samhälle kan vara konstruerat. Begränsningarna som finns utgörs istället av olika kulturella uppfattningar om vad som är normalt och förändras över tid och rum. Detta gäller även på det individuella planet. Med en sådan utgångspunkt kan



*Lappar vid Pålnoviken. Foto: Ludvig Wästfeldt.*

*”Otyglad individualism är en modern utveckling och inget utmärkande drag hos de första människorna”*

*Krapotkin 1978*

vi sedan vända och vrida på begreppen, se nya möjligheter, frångå rådande mönster och utmana tidigare synsätt.

Studiet av sociala processer inrymmer ett stort spektra av olika sätt att definiera sig själv och andra, exempelvis ålder, yrkesgrupp, släktskap, klass, kön etc. Man ska emellertid vara medveten om att det i huvudsak är de accepterade strukturerna i ett givet samhälle man kommer åt och sällan den enskilde individen. Med en förståelse för den inneboende problematiken vid studier av sociala processer kan de värsta fallgroparna undvikas och skapa en fruktbar förutsättning för studier av sociala processer.

*Rumslighet – det sociala rummet*

Vi förflyttar oss dagligen, många av oss utan att tänka på det, mellan olika rum. Dessa rum har alla olika betydelse, så väl ur social, symbolisk som ur ideologisk aspekt. Ett rum behöver inte heller definieras efter själva ordets bemärkelse utan kan här även betyda plats, monument, rummet mellan två platser etc. Enligt Chapman, 1988, har varje rum en önskvärd funktion. Det räcker således inte att fråga sig varför eller hur ett rum blir till för att förstå dess innebörd eller mening, utan frågan vad rummet har för funktion måste tilläggas. En sådan funktion är att bidra till en ny tids- och rumsuppfattning. Ett samhälles stabilitet kan, som en del av den sociala reproduktionen, bekräftas vid skapandet av nya rum, Bradley 1993.

Ett av de betydelsefullaste rummen under järnåldern är hemmet, vilket kan sägas vara en i någon form kontrollerad plats. Hemmet existerar endast i relation till ”det yttre”, d.v.s. det som ligger utanför det definierade hemmets gräns. Det yttre kan ligga så väl i den fysiska som i den andliga världen. Det bestämda rummet eller platsen speglar och skapar då en identitet och samhörighet mellan dem som lever där. Hemmet blir ett rum vari flera världar kan samsas som ett mikrokosmos, då individens identitet kräver flera platser att existera på. Hemmet utgörs således av flera rum

med en tydlig hierarkisk ordning där vissa ”rum” är mer ”hemma” än andra, Herschend 1997.

”Dalen är mer hemma än berget, utmarken mindre hemma än inmarken, huvudhuset mer än gårdsplanen och härden är mest hemma av allt”

*Herschend 1997*

På samma sätt kan vi anta att människor under andra perioder av förhistorien har delat in sin omgivning i olika rum. Detta kanske också kan liknas med hur vi idag ser på vår omgivning där sovrummet är det mest privata av allt, medan kök och vardagsrum står för det offentliga. För stadsbon är staden mer hemma än förorterna runtomkring, stadsdelen mer hemma än köpcentret eller badplatsen, innergården mer hemma än gatan utanför och TV-soffan mest hemma av allt. På den moderna landsbygden är bilden snarlik men där de centrala punkterna utgörs av hemorten, livsmedelsaffären och det egna huset.

Studiet av sociala processer bygger främst på rumsliga analyser av fyndmaterial och fysiska lämningar så som hus, hyddor, härdar, smedjor etc. Rumsliga strukturer uppstår ofta under långa tidsperioder vilket är en fördel vid studiet av sociala processer. Ett samhälles sociala organisation återspeglas i dess arkitektur, hur man organiserat den materiella världen (även andevärlden) genom aktivitetsytor, inredning och strukturering av bostaden. Med bostaden avses hela boplatsoområdet. För att få en bra förståelse för de rumsliga strukturerna krävs större avbaningsytor eftersom vi annars tenderar att missa viktiga delar av platsens funktion och struktur. Ofta gräver vi kanske bara den centrala delen av boplatzen och tolkar utefter det direkta resultatet där medan vi förmodligen gjort en helt annan tolkning om vi femtio meter bort träffat på en smedja, kokgropar, gravar eller en slagplats för flinta.

## Makt och maktlöshet

### *Om social stratifiering och egalitära samhällen*

Social organisation och inbördes hjälp har varit den viktigaste faktorn till hur mänskligheten ser ut idag, *Krapotkin 1978*. Denna organisation har under historien och i skilda geografiska områden sett olika ut. Den kan vara en hårt hierarkiskt styrd organisation, egalitär med jämlik fördelning av ansvar och resurser eller något mellanting mellan dessa. För att inte fastna i enbart en redogörelse över förändringarna i den sociala organisationen efter, säg, neolitiseringsen, bör lika mycket energi läggas på att komma till klarhet i organisering i ett eventuellt ickestratifierat samhälle. Att ett samhälle saknar eller uppvisar få tecken på en ojämn maktfördelning är inte detsamma som en avsaknad på samhällelig organisation. Hierarkier är ingen förutsättning för organisation och struktur, snarare exempel på en dålig sådan. Huruvida ett hundra procentigt ickehierarkiskt samhälle någonsin funnits kan diskuteras, men tendenserna finns där klart och tydligt i det antropologiska källmaterialet. Det är heller inte enbart i jägar/samlarkulturer som ett minimum av social skiktning och auktoritär makt är normen, utan även i många pastorala och agrara samhällen. Många av dem saknar nästan helt social differentiering och specialisering av arbetsuppgifter, *Barclay 1982*, *Clastres 1974*.

Det är dock viktigt att inte fastna i någon idealiserad dröm om det lyckliga utopisamhället där nakna människor springer omkring och kramar djuren. Även om ett samhälle ytligt kan sakna fasta hierarkier så finns ofta en statusskillnad mellan individer även i de samhällen som karaktäriseras som egalitära. Många gånger kan särskilt duktiga jägare, shamaner, äldre män/kvinnor ha en betydande ställning gentemot de övriga. De har ofta en framstående roll i gruppen men det är ett ledarskap som kan ifrågasättas av alla och alla äger rätten att i slutändan besluta för sig själva om de så önskar. Deras ställning är vanligen också

starkt förknippat med något de åstadkommit snarare än något de fötts med.

Man bör också försöka problematisera de stereotypa bilder vi själva har om hur de förhistoriska samhällena har sett ut. Utan att egentligen reflektera över varför har vi i allmänhet lättare att acceptera att ett förhistoriskt jordbrukssamhälle med praktföremål och monumentala gravformer representerar ett hierarkiskt samhälle och att ett samhälle där jakt och insamling varit den huvudsakliga näringskällan är egalitärt. Kanske måste man försöka hålla sinnet öppet för ett egalitärt bondesamhälle där marken brukas kollektivt, vilket exempelvis de stora röjningsröseområdena skulle kunna representera och att de mesolitiska grupperna kan ha varit hårt styrda av personer som på grund av sin status i form av familjetillhörighet eller dylikt anses ha rätt till oinskränkt makt. Kanske representerar de fragment av människoben som påträffats på ett flertal mesolitiska boplatser i Västsverige en kannibalistisk tradition där ett människoliv kan vara olika mycket värt beroende på vem du är.

## Communication breakdown

### *Om kommunikation som maktspråk*

Den mänskliga kommunikationen utgörs inte enbart av det talade ordet och kroppsspråk utan innefattar även materiell kultur, både i det lilla och det stora perspektivet. Med ett visst redskap eller smycke kan man visa på grupptillhörighet, status i den egna gruppen med mera. Med olika monumentala gravformer kan man i landskapsrummet inför andra manifesteras äganderätten till marken, men också höja sin egen eller sin familjs status inom den egna samhället.

Leif Gren problematiserar i sin artikel "Petrified Tears: archaeology and communication through monuments" från 1994 monument och deras funktion och betydelse ur ett kommunikativt perspektiv. Han menar bland annat att monumenten inte endast bör betrak-



*Social organisering. Foto: okänd fotograf.*

*”Ten thousand years ago everyone  
was an anarchist.”*

*Barclay 1982*

tas som verk av högstående harmoniska civilisationer utan snarare som desperata handlingar i samhällen på gränsen till fullskalig konflikt. Monumenten finns till för att visa på något som inte finns eller för att motsäga det som är dess raka motsats. I ett samhälle där ett visst förhållande är känt och oomtvistat behöver detta inte manifesteras ytterligare. Finns däremot ett ifrågasättande blir däremot behovet påträngande. De ger då uttryck för en samlande kraft som står över och slätar över de skillnader och oenigheter som kan finnas i ett stratifierat samhälle. Skenbarheten blir sanning för majoriteten av de inblandade. Rösen, hållristningar, pyramider och bombastiska kyrkor skulle kunna vara exempel på uttryck för ett sådant behov under förhistorien och historien. Några moderna exempel skulle kunna vara att Stalin i Sovjet reste jättelika statyer över sig själv medan Hitler uppförde monumentala hyllningar till den tyska rasen och nationen. Likaså kan den byggnad som planeras på Ground Zero i New York ses som ett monument som samlar ett socialt och etniskt splittrat land där monumentet får symbolisera enighet och sammanhållning mot en ”yttre” fiende. Det viktiga blir att söka och problematisera den verkliga bakgrunden till monumentens uppförande.

Vad har ovanstående för betydelse för synen på, exempelvis, det mesolitiska samhället och dess frånavaro av monument? Var det kommunikationen inom gruppen som var det viktiga? Eller fanns helt enkelt inte behovet på samma sätt som senare under förhistorien, då befolkningen ökat och äganderätten till marken blivit viktig?

### **Centralt och periferi**

#### *Om utmarkens centrala roll*

I alla tider har människor strukturerat sin resursstrategi och utifrån denna definierat det som är kända respektive okända delar av deras värld. Det som inte var i bruk eller inte upptäckt, förblev ändå definierat i och

med det att det givits ett namn som definierat dess plats och funktion i det samtida samhället. Skillnader i hur man benämnt de olika delarna har varierat beroende på hur och vad man har haft som sin huvudförsörjning. I alla försörjningsstrategier finns det kärnresurser som man investerar mer i och andra resurser som är sekundära. Därmed är det givet att det finns ytor nära den boplatz som nyttjas och kan betecknas som inmark. Inmarken är namngiven och om denna har man oftast stor kunskap. Utmarkens innehåll och betydelse har av någon anledning i princip enbart präglats av den bild man erhåller utifrån historiska tidens uppordning och strukturskapande av landskapet. Det finns ingen större logik i detta förutom att det endast är under historisk tid vi har dessa benämningar i aktivt bruk och att det finns tydliga fysiska markeringar i form av stenmurar och gårdesgårdar.

Begreppen utmark och inmarks innehåll kan egentligen kopplas till alla tider, åtminstone om man godtar att det gäller en definiering av vilka ytor som anses vara icke centrala alternativt centrala för försörjning. Det innebär att om man accepterar utmarksbegreppet som giltigt för ytor som omger bosättningen och som inte brukas intensivt eller enligt definitionen så är den inte viktig för försörjningen. Utmark är därmed alltid föränderlig till sitt geografiska läge och sin försörjningsmässiga betydelse. Försörjningen är alltid beroende på allt från yttre påverkan som klimat eller ekonomiska och politiska beslut -eftersom det handlar mer om rätten till disponeringen av resurserna än ägandet av dem- till den egna möjliga insatsen av arbetskraft och teknik.

Utmarkens innehåll varierar både rent geografiskt och resursmässigt, under vissa perioder har t.ex. öarna och skärgården, lermarker, sandiga jordar eller bergsområdena setts som marginella ur den samtida försörjningsstrategin. Det är i det som skulle kunna definieras som kärnresursområdet som den välhävda historien synliggörs som t.ex. långlivade boplatser eller andra iakttagbara eller synliggjorda monument. När vi ser på de olika uttryckssätt som visas upp under

förhistorien och även i historisk tid, kan vi urskilja att i landskapet markeras både ägande och funktionella strukturer.

Etablering sker framförallt främst för att det finns ett samhällsligt behov, det kan vara för att komplettera resurserna eller för att lösa ett mer socialt problem som arvsrättsliga problem. Dessa sistnämnda problem tenderar dock att främst gälla som orsak vid nyetablering inom en mer närbelägen yta till den redan befintliga. Genom att anta att landskapet är ramen för det som kan betecknas som resursstrategin under gällande period, får vi beroende av resultaten möjligheter att diskutera möjliga samhällsliga strukturer. Det finns olika nivåer av in- respektive utmark, dels för den enskilda enheten, dels för det som skulle kunna kallas för bygden (socialt och ekonomiskt beroende bebyggelse ofta inom ett geografiskt urskiljbart avsnitt inom landskapet).

Det tycks finnas några generella regler som gäller för all typ av etablering, att de villkor som styr etableringen har två nivåer. Den första är att man alltid etablerar den första enheten i det mest lämpade ytan, *Berglund 1996* och att detta påverkar fortsatta möjliga etableringar. Då första etableringen kan hävda ett historiskt inflytande eller kontroll över större ytor än vad som brukas. Den andra huvudregeln betyder att den nyetablerade enheten inte ses som en autonom enhet, den hade då etablerats med en komplett resursnärlig miljö, vilket i princip är omöjligt om man har flera samtida etableringar inom samma landskapsavsnitt, se *Dear&Wolch 1989, Nyqvist 2001*. Det sista innebär att vi kan räkna med att det finns samband mellan de enskilda etableringarna och därmed kan vi påträffa flera enheter inom samma landskapsavsnitt, då de inte behöver vara självförsörjande. De var en del av en strategi och så länge strategin fungerade och behovet fanns, förekom dessa enheter som samtida aktiva element i bebyggelsen. Etableringen kan generellt delas in i permanent och temporärt nyttjande. Denna etablering kan i sin tur vara återkommande och nyttja fasta strukturer som hus eller hägnader. Givetvis

kan den återkomma utan nyttjande av fasta strukturer, men detta borde innebära antingen kortare säsongaktiviteter eller längre mellanrum mellan användandet av resursytan.

Till varje försörjningsstrategi hör egentligen en karta som man brukar som grund för sin uppordning av landskapet. Denna karta är dock under mycket lång tid endast verbal, eftersom våra moderna ägandepprinciper och det behov av synliggörande detta krävde knappast var aktuellt. Fast för att man skall kunna överföra landskapets uppordning mellan generationer, krävs fysiska spår som kollektivet godkänner så att man kan fostra nästa generation in i strukturen, *Clastres 1974*.

### Historiska utmarker – förhistoriska inmarker

Det har visat sig att det är relativt ofta som det som i historisk tid definieras som utmark ofta är sandigare ytor och givetvis bergsområden. Inom dessa ytor har man ofta de markslag som nyttjats under mycket lång tid för framförallt odling och boplats. Det finns därmed en generell snedvärdering av landskapets olika avsnitt, sedan finns det givetvis ytor som inte kunnat nyttjas för större eller längre etableringar. Primärt är att anta att alla typer av landskap kan vara delar i bebyggelsens resursutnyttjande. Detta förutsätter att etableringarna inte ses som autonoma, utan som del av bebyggelsen resursuttag.

Under vilka perioder har vi då möjligheter att fånga in denna relation som vi definierar som utmark och inmark. Av hävd anses denna konstruktion av landskapet dyka upp under järnålder och därefter rullar utvecklingen på fram till 1800-talets landskap, *jämför med Widgren 1995, Mascher 1995*. Men då har man snarast velat överföra 1800-talets utmark och inmark på de äldre skikten. Det som avses här är givetvis en koppling mellan varje strategi och det behov som finns av utmarksområdet. Egentligen kan man hävda att det alltid förekommer ett mer eller mindre permanent behov av ett ohävdad utmarksområde som en buffert för



Utmark eller inmark? Foto: okänd fotograf.

”...präglade industriproduktionen  
våra föreställningar om tid och  
rum, region, individ och kollektiv,  
kön, generation, arbete och icke-  
arbete, osv.”

*Isacsson 1999*

alla ekonomiska och sociala behov. Det är dock troligen så att det är lättare att definiera utmarken när den studerade strategin förutsätter en mer permanent hävdande av kärnområdet. Detta hävdande kan synliggöras via mer bestående bosättningar och med komplement av eventuellt respektive strategis behov av andra synliggörande av hävd. Därmed borde givetvis de olika skikten i landskapet vara lättare att identifiera från slutet av bronsåldern och framåt i historien.

Studiet av landskapsrummet är studien av sociala och ekonomiska strukturer som rester av de olika tids-skiktens försörjningsstrategier. Vi kan idag utifrån de senaste 20-årens exploateringsarkeologi, skapa teoretiska strukturer i landskapets utnyttjande. Det som oftast saknas är synen på det som inte är boplatser eller grav. Dessa ytor blir ofta schablonartat behandlade som kuliss till den undersökta ytan. När sedan arkeologer och andra har börjat att utnyttja, tyvärr ofta bara genom att ytligt skumma, de kulturgeografiska kartstudierna på information riskerar vi att låsa fast en stel syn på landskapet. De senaste 10-åren har olika naturvetenskapliga analysmetoder tillkommit vilka kan ge en bredare analysbas.

### **Den förflutna framtiden**

#### *Industrialismens och modernismens arkeologi*

Traditionellt ägnar sig arkeologer åt förhistoria eller medeltid. I dagens samhälle finns ett växande intresse den moderna historien. Skildringen och dokumenterandet av den är speciellt så tillvida att det kan finnas människor med egna minnen från föremålen eller strukturerna vi studerar. Det kan gälla hantverk, äldre former av jordbruk eller industrier. Alla är delar av vår historia och har påverkat och skapat det samhälle vi lever i idag. Det mest särpräglade med den historiska arkeologin är vår möjlighet att konkret kunna studera hur idéer och ideal är knutna till speciella föremål. Detta öppnar möjligheter för en större förståelse för såväl

vår nutid som vår dåtid. Inom människans historia är den industriella epoken kort, i Sverige cirka hundra år. Men precis som jordbrukssamhället brytning med jägar/samlarsamhället var en lång process, kan även industrialiseringen sägas vara det. Järn och glasbruk var definitivt industristrukturer, men de verkade inom en jordbruksepok. Omvandlingen kan, i ekonomiska termer, beskrivas som när merparten av människorna har sin försörjning inom den nya sektorn, i detta fallet industrisektorn, eller när det helt enkelt inte är ekonomiskt möjligt att producera varor utanför sektorn. Mänskligt sett är industriepoken en omstrukturering av människors beteenden och normer.

En genomgripande samhällsförändring av detta slag kräver en samverkan av flera faktorer, eller som Magnusson skriver om begreppet industriell revolution: ”Begreppet ”industriell revolution” förenar i sig kvantitativa och kvalitativa aspekter, det antyder därmed att någonting kvalitativt nytt har inträffat – att detta nya rör näringslivets struktur och flera dimensioner – och att det i kvantitativa termer berör en stor del av ekonomin. Ofta går införandet av ny teknologi på bred front (till exempel fabriksorganisationen med införandet av ny teknologi på 1800-talet)”, *Magnusson 1999*.

Även inom industriepoken sker betydande förändringar och Isacson anser att man kan tala om en högindustriell epok mellan 1935 och 1985. Under denna period bestämdes våra föreställningar om arbete, fritid, individ etc av industriproduktionen, *Isacson 1999*.

Idag befinner vi oss återigen i ny epok som ibland benämns med globalisering eller, efter Castells, nätverkssamhället. Även denna har karaktäriserats av genomgripande samhällsförändringar i likhet med de ovan beskrivna. ”Interaktionen mellan tekniska innovationssystem och deras beroende av vissa ”miljöer” för utbyte av idéer, problem och lösningar är centrala drag som kan generaliseras från erfarenheten från tidigare revolutioner till den nuvarande”, *Castells 1998*.

Nätverkssamhället, och inte minst dess ekonomi med globala förgreningar, har idag påtagligt förändrat Sverige och världen. Det Sverige som konstituerades

av industrisamhället under dess högindustriella epok finns inte längre. Industriproduktionen existerar fortfarande men den är inte motorn i samhället, inte längre idealet.

#### *Exemplet stenindustrin*

De ovan beskrivna förändringarna är framförallt analyserade ur ett ekonomiskt perspektiv. De skulle likväl kunna analyseras i ett socialt. Ett angreppssätt som sällan används, historieberedningen är ofta allmän och i de fall den är mer specifik handlar det oftast om teknik. Bergdahl diskuterar bland annat detta: "Med andra ord; arbetslivsmuseerna handlar mer om produktionsprocessernas historia än om arbetarnas", *Bergdahl 1999*. Till det kan läggas att än mer sällsynt är att det sociala nätverk som arbetaren ingick i, familj, föreningar och fritidsaktiviteter, studeras.

Det finns goda skäl att anta att vi i dagens samhällsstruktur har minst lika mycket att lära av den tidigindustriella epoken som av den mer närliggande högindustriella. Den ekonomiska strukturen påminner alltmer om den tidigindustriella perioden med förlagsverksamhet, entreprenörsanställningar och anbudspriser snarare än fast anställning och timpeng. Många tidigindustriella strukturer är än idag oftast någorlunda tydligt avläsbara i samhället i form av nedlagda eller omformade industrimiljöer och byggnader knutna till dessa. Mer svårlästa är de immateriella miljöerna det vill säga det sociala livet, den ideologiska debatten, de politiska ställningstagandet.

I Bohuslän kom den tidiga industrialismen framförallt att manifesteras av stenindustrin. Dess betydelse speglas inte bara i de kvarvarande brottytorna utan även i infrastrukturerna som vägar och kajanläggningar. Hela samhällen har vuxit upp som resultat av stenhandlingen. En annan aspekt på stembrytningen under denna period är dess påverkan på den sociala sfären. De idag synliga resultaten av detta är främst Folkets Hus-byggnaderna från denna period. Den allmänna påverkan på samhället är idag svårare att definiera, men inte mindre viktig.

Idag utsätts dessa strukturer för en allmän exploateringspåverkan utan att det finns adekvata antikvariska begrepp och teorier för att förklara deras sammanhang, att bedöma dess kvalitéer i ett kulturhistoriskt sammanhang. Det unika med industriarvet är att vi befinner oss i situationen att vi kan bestämma oss för vad vi vill spara och bevara i framtiden. För att kunna bestämma vad, av de materiella lämningarna, som är betydelsefullt att spara måste vi förstå de processer och idéer som låg bakom dem.

Om vi betraktar Folkets Hus, och logerna, som representanter för en demokratirörelse så är det inte självklart att vi tillfullo förstår dess betydelse för de människor som utgjorde en del av denna rörelse. Skilda ideologier hade här sin arena, och vad fanns innan? Demokrati är ju inte en ide som är knuten till industrialismen. Vad vi kan diskutera utifrån en studie av ett Folkets Hus är dess uttryck för en demokratisk strävan under industrialismen. Att de flesta Folkets Hus snart blev danstempel istället för revolutionära samlingsplatser innebär inte en motsättning. Istället kanske en möjlighet att knyta ihop den offentliga sfärens arena med den individuella och därigenom kunna studera hela samhället. Om männen arbetade i stembrotten, och pojkarna började hjälpa till där i tioårsåldern, var fanns under tiden kvinnorna, och inte minst flickorna?



*Män i arbete, kvinnor i... Foto: okänd fotograf.*

*”En av våra främsta uppgifter är att bidra till, utveckla och använda oss av aktuella teoribildningar.”*

### **Frageställningar till fältarkeologiska undersökningar**

När vi som arkeologer står inför en boplats, ett gravfält eller fossilt åkersystem är det en stor mängd frågor som dyker upp. Vissa av dessa kan tyckas ha självklara svar, andra verka naiva och vissa av så existentiell art att de omöjligen går att besvara. Det är dock av yttersta vikt att man ständigt fortsätter att ställa sig dessa frågor för att försöka problematisera den bild som annars riskerar bli cementerad. Exempel på sådana frågor skulle kunna vara de nedanstående.

#### *Övergripande frågor*

- Hur ser grupperna ut som vistats på boplatsen eller nyttjat graven/gravfältet?
- Kan strukturer skönjas i materialet som kan antyda gruppstorlek och gruppsammansättning?
- Hur förhåller man sig till andra människor i och utanför gruppen?
- Hur manifesteras detta i det arkeologiska materialet?
- Hur sprids och vidmakthålls ”kulturerna”?
- Går det avgränsa en västsvensk kultursfär och på vilka ”vägar” har den spridits?
- Hur har mötena med de eventuellt annorlunda grupper i närliggande områden sett ut?
- Går det att spåra gränser mellan dessa?
- Blir grupptillhörigheten tydligare i gränstrakterna?
- Hur långväga kontaktnät har grupperna? Göteborg, Västsverige, Norden, kontinenten?
- Är det kontakter med mellanhänder eller är det med egna ögon man ser världen?

#### *Mellan boplatser och gravar*

Hur kan vi fånga in mer anonyma resursområden som inte avsätter tydliga kulturlager eller stora avfallsmängder?

#### *Boplats*

- Hur är förhållandet mellan hydda och eldstad på en stenåldersboplats?

- Går det att identifiera samtida härdar?
- Hur förhåller sig olika fyndkategorier till varandra och hur är de sammankopplade med de fysiska strukturerna?
- Vad säger det oss om människorna?

Det arkeologiska källmaterialet är oftast mycket fragmentariskt och skildrar vanligen bara en mycket liten del av det mänskliga livet i förhistorien. Det problematiska är att de mest intressanta frågor som vi ställer oss kring forntidens levnadsförhållanden sällan kan besvaras. För att kunna besvara dessa frågor behöver den normala fältarkeologiska undersökningen utvecklas. Det är exempelvis viktigt att i de tidiga skedena, som utredning och förundersökning, ge ett stort utrymme för naturvetenskapliga analyser. Vidare måste mer tid läggas på att bygga hypoteser kring hur olika ekologiska nischer kan ha nyttjats under förhistoriska och historiska perioder. Exempelvis har fångstanläggningar vissa typer av strukturer som skulle kunna spåras, tex bosättningsförekomst i området av viss kortlivade arter kan vara en indikation av sådana aktiviteter. Självklart skulle själva anläggningen vara ett sätt att spåra, att söka efter tex fångsgropar. Det vill säga en metodisk inventering i vissa givna lägen utifrån en hypotes av funktion.

En av de viktigaste förutsättningarna för en tolkning av boplatsmaterial är ett representativt och metodiskt insamlat grundmaterial. För att åstadkomma detta behöver en boplatsundersökning ofta avbana stora ytor och samla in fynd för att kunna utföra detaljerade spridningsanalyser. Dessa behöver sedan kunna kopplas till strukturer som är samtida med fynden varför en undersökning kräver att ett representativt urval av lämningar kan dateras. Dessutom bör alltid den aktuella boplatsen kopplas till samtida lämningar i området.

En av våra främsta uppgifter är att bidra till, utveckla och använda oss av aktuella teoribildningar. Studier av ett historiskt material ger oss anledning till att reflektera över den teoribildning som styr mycket

av tolkningen av det arkeologiska materialets idéstrukturer. Hur organiseras ett samhälle socialt, hur kan könsfördelat arbete utläsas av ett artefaktmaterial?

## Metod

Varje undersökning eller dokumentation är unik, att jämföra med en fallstudie. Därför är tillämpandet av erkända funktionella och rationella metoder viktiga. Olika typer av dokumentationer kräver olika sorters metod. Särskild undersökning, eller slutundersökning i dagligt tal, av en fornlämning är oftast just så unik att en generell metod svårligen låter sig beskrivas. Denna beskrivning syftar till att beskriva de grundläggande dokumentationsmetoderna vid förstudier, utredningar, förundersökningar och kulturhistoriska dokumentationer.

Syftet med en förstudie men också med en arkeologisk utredning är att skapa ett kulturhistoriskt underlag. Detta innebär att en relativt stor del av arbetet utgörs av arkivsökning. Fältundersökningen utgörs normalt av inventering och markundersökning. Vid förundersökning är oftast det primära syftet att klarlägga fornlämningens areal och forntida funktion. Dessutom bör en förundersökning någorlunda väl kunna datera fornlämningen. Syftet med en kulturhistorisk dokumentation kan variera, vår beskrivning koncentrerar sig på en industrihistorisk dokumentation. Normalt kan en undersökning delas in i momenten upprättande av undersökningsplan, arkivstudier, fältundersökning och rapportarbete.

Inför ett uppdrag skapas en undersöknings/projektplan. I denna specificeras ramarna för undersökningen. Om speciell metodik erfodras presenteras detta likaså om det är speciella hypoteser som bör testas under undersökningen.

De vanligaste arkivkällorna är:

- Fornlämningsregistret.
- Lantmäteriverkets kartor och handlingar.

- Lokala arkiv, som hembygdsföreningar, regionala och kommunala museer.
- Informanter, ofta finns en betydande kunskapskälla hos markägare och intresserad allmänhet.

Fältundersökningsmomentet är normalt:

- Inventering av undersökningsytan.
- Schaktgrävning i de partier som lämpar sig för detta. Schaktgrävning utförs normalt genom att det översta förnaskiktet avlägsnas därefter sker en försiktig avbaning ned till relevant djup. Djupet bestäms av jordlagrens beskaffenhet och fynd- och anläggningsförekomst. Inom varje parti av undersökningsytan bör ett djupschakt tas upp för att försäkra sig om lagerföljden. Efter varje maskinavbaning söks marken igenom efter fynd och anläggningar.

Provgropsundersökning utförs när terrängen eller annan hänsyn gör att det inte lämpar sig med maskinavbaning.

Prov tas för de typer av tester som beskrivits i undersökningsplan, exempelvis kol- eller fosfatprover.

Undersökningens moment och identifierade strukturer dokumenteras med inmätning, foto- och skriftlig dokumentation.

### *Kulturhistoriska dokumentationer*

Vid en dokumentation bör artefaktstudiet kombineras med en studie av de immateriella faktorerna. Ett förslag på tillvägagångssätt för dokumentation av stenindustri har beskrivits i Kulturhistoriska lämningar – stenbrott, *Algotsson 2003*, vilken har vidareutvecklats i *Sten.doc, Algotsson och Swedberg 2004*. Denna redovisar en kombination av metoder för att beskriva stenindustriella miljöer på ett sätt som gör dem tolkningsbara i tiden och som en del i ett produktionsmönster. Det innefattar bedömning av kilnings-, borr- och bearbetningsteknik. Mängden och typen av avfallssten kan också vara avgörande för såväl typ som tidsställning av den enskilda produktionsytan. Vid sidan av dessa artefaktstudier måste studier också göras av det immateriala kvarlevorna. Där är arkiv från



*Svensk etnolog i arbete. Foto: okänd fotograf.*

*”...skall jämställdhetsarbetet vara integrerat i föreningens verksamhet och återkopplas till de projekt och den forskning som bedrivs.”*

fackföreningar och andra sociala föreningar mycket viktiga, även företagsarkiv kan bidra med mycket kunskap. Det finns idag levande människor som har en direkt eller indirekt kontakt med tidsepoken vilka utgör viktiga källor till förståelse.

Den historiska arkeologin öppnar möjligheter att studera immateriella strukturer i ett arkeologiskt sammanhang. Det innebär att vi genom dessa kan utveckla förståelse för såväl vår historia som förhistoria.

### **Jämställdhetsplan**

Jämställdhet handlar om rättvisa och kvalitet på verksam och forskning. Den är en fråga om kunskap om de strukturer som upprätthåller dagens obalans. Genom att tydliggöra dessa är också en förändring möjlig att uppnå. Målet för jämställdhetsarbetet är att kvinnor och män på alla nivåer inom föreningen ska ha samma rättigheter och skyldigheter i fråga om arbete, anställning och andra arbetsvillkor, samt likvärdiga möjligheter att utvecklas. Ett annat mål är att samtliga anställda aktivt och engagerat deltar i detta arbete. Vidare skall jämställdhetsarbetet vara integrerat i föreningens verksamhet och återkopplas till de projekt och den forskning som bedrivs.

#### *Övergripande målsättningar*

Så väl kvinnor som män skall ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter vad gäller arbetsvillkor, arbetsförhållanden och utvecklingsmöjligheter. Vid tillsättningen av tjänster och andra positioner inom föreningen ska könsfördelningen vägas in.

Lika lön skall tillämpas inom föreningen med tillägg för försörjningsplikt för barn under 18 år.

#### *Specifika målsättningar*

Arbetsplatskultur: Medarbetarnas upplevelse av kommunikationskulturen ska regelbundet efterfrågas. Resultaten skall säkerställa att arbetsplatskulturen inte präglas av diskriminerande kommunikationsmönster.

Rekrytering: Vid nyrekrytering bör jämställdhetsfrågan beaktas så att fördelningen mellan könen är så jämn som möjligt.

Ledningsfunktioner: I styrelse, beredningsgrupper eller andra arbetsgrupper bör båda könen vara jämnt representerade.

Kompetensutveckling: Vid deltagandet i externa kurser, seminarier etc skall en jämn könsfördelning eftersträvas.

Arbetstid: Föreningens medarbetare skall ha möjlighet att arbeta hemifrån. Möten och seminarier bör förläggas på arbetstid så att det går att förena föräldraskap och arbete.

#### *Rapportering*

Nuvarande förhållande skall inför årsmöte rapporteras till revisor. Utvärdering av jämställdhetsplanen sker vid årsmöte. Rapporten skall innehålla upplysningar om nedanstående punkter samt eventuellt andra förhållanden som kan ha betydelse för jämställdhet.

- Könsfördelning bland verksamma inom kooperativet
- Könsfördelning i beslutande organ och arbetsgrupper
- Rekryteringsituation på kort och lång sikt
- Kompetensutveckling
- Genusperspektiv i verksamheten med särskilt fokus på forskning

### **Organisation för Rio Kulturkooperativ**

Föreningens högsta beslutande organ består av årsmötet där alla medlemmar äger rätt att delta. Vid årsmötet utvärderas den gångna verksamheten utifrån verksamhets- och revisionsberättelse samt eventuella övriga rapporter. Årsmötet utser en styrelse som gran-

skar verksamheten under året. Styrelsen äger rätt att utse en beredningsgrupp för respektive verksamhetsområde inom föreningen.

Beredningsgruppen bedömer inkomna anbudsfrågningar och interna projektidéer. De utser projektledare. Projektplan/kostnadsberäkning skall skrivas under av en representant för beredningsgrupp eller styrelse. Beredningsgruppen ansvarar för att gällande rutiner följs vid genomförandet av projekt inom Rio Kulturkooperativ. En gång per månad uppdateras projektstatus för ej avslutade projekt. Beredningsgruppen ansvarar för att arkiverat material innehåller de poster som uppställts i checklistan för arkivering samt tillser att eventuellt övrigt arbetsmaterial som skall arkiveras får en tydlig sökhänvisning. Om ingen beredningsgrupp utsetts ansvarar styrelsen själv för att dessa uppgifter utförs.

Inför föreningens årsmöte skall styrelsen till revisor överlämna ekonomisk redovisning och verksamhetsberättelse. Den skall innehålla följande bilagor: Rapport över jämställdhetsarbete, kompetensutveckling samt redovisning av genomförda kvalitetsåtgärder.

### *Projektorganisation*

Projekt inom Rio organiseras med tydlig rollfördelning. Ett projekts ledning består, normalt av, en administrativ projektledare och en operativ (fältledare). Vid större projekt tillsätts en extern referensgrupp. Projektledaren/na upprättar projektplan i samarbete med beredningsgruppen. Projektledaren/na ansvarar inför beredningsgruppen att projektet genomförs enligt uppgjord plan. Projektledaren/na har checklistor till sin hjälp för att kontrollera arbetsmomenten. De har ekonomiskt ansvar inom ramen för beslutad projektbudget. Den operative projektledaren ansvarar för att fältdelen av projektet utvärderas i snar anslutning till att denna avslutats. Den administrativa projektledaren ansvarar för att utvärdering av projektet i sin helhet sker. I samband med att projektet avslutas gör projektledaren/na en genomgång av material till arkivering.

### *Kompetensutveckling*

Det är viktigt att föreningens medlemmar deltar i vidareutbildning och breddning av sin kompetens. Målet är att alla skall ges möjlighet att delta i minst en externt anordnad kurs, konferens eller seminarium under verksamhetsåret. Vidare skall minst en intern utbildningsdag genomföras under verksamhetsåret. Den som deltar i en universitetsledd vidareutbildning kan ansöka om att få hela eller delar av kostnaden betald av föreningen.

Styrelsen skall inför årsmöte ge rapport över genomförda kompetensåtgärder till föreningens revisorer.

## Litteraturlista

Algotsson, Åsa. 2003. Kulturhistoriska lämningar – stensbrott. I Vid starekilens stränder, red Linnea Nordell och Stig Swedberg. Kulturhistoriska dokumentationer nr 12

Algotsson, Åsa och Swedberg, Stig. 2004. Sten.doc. Kulturhistoriska rapporter 1

Andersson, Stina; Wigforss, Johan & Nancke-Krogh, Sören (red). 1988. Fångstfolk för 8000 år sedan. Om en grupp stenåldersboplatser i Göteborg

Andersson, Stina & Wigforss, Johan. 2004. Senmesolitikum i Göteborgs- och Alingsåsområdena

Andersson, Stina & Ragnesten, Ulf (red). 2004. Fångstfolk och bönder. Om forntiden i Göteborg

Barclay, Harold. 1982. People without government.

Bergdahl, Ewa. 1999. Att leva i industriarvet. I Industriarvet i samtiden, red Silván, E & Isacson M

Berglund, Magnus. 1996. "Härmed får vi ödmjukast anhålla om laga skifte". Om laga skifte i Sävasta by

Castells, Manuel. 1998. Nätverkssamhällets framväxt.

Bradley, Richard. 1993. Altering the earth. The origins of monuments in Britain and continental Europe. The Rhind lectures 1991-92

Clastres, Pierre. 1974. Samhället mot staten

Dear, Michael & Wolch, Jennifer. 1989. The power of geography. How territory shapes social life

En samlad naturvårdspolitik. Skrivelse 2001/02:173. Regeringen

En svensk strategi för hållbar utveckling – ekonomisk, social och miljömässig. Skrivelse 2003/04:129. Revidering 2004. Regeringen

Gren, Leif. 1994. Petrified tears. Archaeology and communication through monuments. I Current Swedish archaeology 2

Gräslund, Bo. 1980. Perspektiv på vår äldsta historia

Herschend, Frands. 1997. Livet i hallen: tre fallstudier i den yngre järnålderns aristokrati

Isacson, Maths. 1999. Den högindustriella epoken. I Mötesplats Tekniska museet. Tekniska museets årsbok 2000

Krapotkin, Peter. 1978. Inbördes hjälp

Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål. Regeringens proposition 1998/99:114

Latour, Bruno. 1998. Förklaringspolitik: ett alternativ. I Artefaktens återkomst

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

Magnusson, Lars. 1999. Den tredje industriella revolutionen

Mascher, Catharina. 1995. Dispositionsrätter till mark i brons- och järnålderns agrarsamhälle. I Äganderätten i lantbrukets historia, red: Mats Widgren

Marcos, subcomendante. 2004. Från sydöstra Mexicos underjordiska berg

Moore, Henrietta. 1999. Whatever Happened to Women and Men? Gender and other Crisis in Anthropology. I Anthropological Theory Today, red Henrietta Moore

Nyqvist, Roger. 2001. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer.

Widgren, Mats (red). 1995. Äganderätten i lantbrukets historia